

այն պիտ'որ ըլլայ՝ որ նոյն երկու հակառակ ուղղութեանց եւ ոչ ի մին շեղելով, միջին ճանապարհը բռնեն, ուշի ուշով քննեն իրաց բովանդակ ճանց ամանքը, մի ըստ միովէ կշռեն ի թերեւ յընդգծեց ցոյցերն ու պատճառները, եւ թող տալով ամեն միակողմանի տեսութիւն, ամեն կողմնակալութիւն եւ կանխակալ կարծիք, հիմնական քննադատութեամբ քննան ստուգել եւ երեսն հանել բուն ճշմարտութիւնը: Վասն զի ինչպէս ծագական եւ առեւելոյ ջրացիներ եւ սոփիստական պատճառաբանութիւններէ բռնուելով՝ ամեն նորութեանց հետեւել, նոյնպէս ծագելի կ'ըլլայ պնդել եւ պաշտպանել կարծիք մը այն հիման վրայ յիշելով թէ այսպէս լսած ու սորված ենք, թէ այս կամ այն որ տարիներ կամ նաեւ դարեր յառաջ այսպէս աւանդած է:

Տարակոյս չկայ որ ազգային իրողութեանց վրայ հրատարակուող ծուռ եւ անճիշդ կարծիքներն ուղղելն ու ճշգրելը նուիրական պարտք է ամեն գիւրութիւն եւ կարողութիւն ունեցողին, եւ ի նոյն ձեռնամուխ ըլլողին պատիւ կ'ընէ: Բայց այս գովելի գործը գովութեամբ եւ պատուով զլուխ հանելու համար՝ այնպիսի խնդրաց վրայ հիմնական տեղեկութիւն, անկողմնակալ դատաստան, ուղիղ քննադատութիւն... կարեւոր է: Ասոնց պակասութեանը ի նոյնպիսին միջամուխ ըլլալը՝ պատշապանել ուղուած գառին աւելի կը փնտսէ քան թէ օգուտ կը բերէ:

Հատաճիս վերջ կու տանք ծանուցանելով թէ յայսմ մասին մեր ռուսաձեռնանաց նիւթ մատակարարելու եւ փոքր ձեռնհասութիւն մատուցանելու համար, կ'ուզենք Հանդիսին միջոցաւ տեղեկութիւն տալ եւրոպական առանձին գերմաններէ՝ լեզուաւ հրատարակեալ ազգային մատենագրական նիւթոց վրայ, երբեմն լոկ ծանօթացրելով կամ բովանդակութիւնն հաղորդելով, երբեմն եւս անոնց վրայ մեր խորհրդածութիւնքն յաւելլով:

Հ. Ղ. Յ.

ԳԻՏԱԳՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Զերմարարտին Հայր, խմբագիր Ամսթրամպ Համբիսի:

Մտակալ, 17 (29) Մարտի 1887:

Սարգսյան Հռոմէոսի էջերում մի համառոտ տեղեկութիւն ֆէրէստեֆէ «L'Arménie chrétienne et sa Littérature», երկարութեան մասին, աւելորդ չեմ համարում հարգել Ձեզ իմ գիտողութիւններէս մինը դոյն աշխատութեան վերաբերեալ: Ընդհանրապէս, ինչպէս իրաւացի նկատում է

Հ. Գ. Գ., պատկառելի հեղինակը լաւ ծանօթ է Հայոց հին գրականութեան: Այս պատճառով եւ կարծում եմ որ այն վերկալը, որի վրայ ես կը հրաւիրեմ՝ ներողամտ ընդեցողի ուշադրութիւնը, յառաջալիք է միայն ծերունի գիտնականի անզուշտութիւնից: Ահա այդ ակամայ սխալ էութիւնը, իր գործի 316 էջում ֆէրէստեֆէ խօսելով վահ. Մամիկոնեանի մասին, մէջ է բերում հետեւեալ հատուածը. «Cet homme illustre (վահան Մամիկոնեան), dit Lazare de Pharbe qui l'avait connu personnellement, le plus grand général, le plus fin politique et le plus vertueux patriote dont l'Arménie puisse se enorgueillir, gouverna près de trente ans sans exciter le plus léger blâme. Il augmenta la prospérité du pays, releva l'honneur national, le fit estimer de tous les peuples voisins, et mourut enfin, à l'âge de soixante-dix ans, l'an 510, regretté de sa nation, pleuré de ses amis, en laissant à son digne frère Vart l'héritage de son administration et de ses vertus patriotiques.» Յայտնի է որ Վազար փարպեցին իր պատմութիւնը գրել է վահան Մամիկոնեանի հրամանով եւ պէտք է ենթադրել, նորա կենդանութեան ժամանակ, վահանի մահուան մասին, հետեւաբար, Վազարը իր գործի մէջ ոչինչ չէ յիշում, թե որ տեղից է քաղել ֆէրէստեֆէ վերեւ բերած հատուածը, մինք չը գիտենք: Այսպէս թէ այնպէս, կրկնում ենք, այդ հատուածը փարպեցու պատմութիւնից քաղուած լինել չէր կարող:

Բարեհաճեցէք, Գերապատիւ Հայր, մի անկիւն շնորհէ Հռոմէոսի էջերում այս փոքրիկ նկատողութեանս:

Ընդունեցէք խորին յարգանացս հաւաստիքը:

Մեամ Խոնարհ Ժառայ

ՆՍՈՒՆԻ ՄՍԱՍԹԵՆ

Հայրաց նամակագրին այս ուղիղ գիտողութեան վրայ պէտք ենք յաւելուլ քանի մը խօսք եւ լուծում տալ իւր տարակուսանաց. «Թե որ տեղից է քաղել ֆէրէստեֆէ վերեւ բերած հատուածը, մինք չը գիտենք»: Ասով գիտողութիւնը կ'ամբողջանայ, եւ կ'արգարանայ Յ. Նամակագրին կարծիքն՝ որ կ'ընէ. «Ես կարծում եմ որ այն վերկալը... յառաջանել է միայն ծերունի գիտնականի անզուշտութիւնից», եւ ստուգիւմի՝ անկէ:

Ծանօթ է գիտնականաց՝ թէ Նիշնէի Վառդգեսայ եւ Հայոց Պատերազմի պատմութիւնն ունի ի մէջ այլոց՝ նաեւ գաղղիներէն թարգմանութիւն մը ի Գրիգոր Կարապետ վէ գապարածեան, այս վերնագրով՝ Soulèvement national de l'Arménie chrétienne au Ve siècle contre la loi de Zoroastre, par M. l'abbé Grégoire Kabaragy Garabed, Paris, 1844, զոր կը յիշատակէ, ինչ-

պէս Վ. Լանկուա իւր ժողովոյն¹ մէջ, նոյն պէս ֆելքս Նեվ իւր յիշեալ գործոյն 315 հրերսը, Նիշէի պատմութեան այս թարգմանիչն իւր շարունակութիւն կը յաւելուի Վ. Գարպեցւոյ պատմութիւնն համադրելով, այսպիսի վերնագրով՝ Continuation par Lazare Farbe. Այս շարունակութեան Յառաջընթացն մէջ կ'ընէ թարգմանիչը՝ թէ «կը փութանք տալ համառօտիւ քաղաքացիք մը Վ. Գարպեցւոյ պատմութեան», Այսպէս վերնագրին վրայ եւ Յառաջընթացն մէջ խոստանալէն ետեւ՝ որ Վ. Գարպեցւոյ գործոյն համառօտութիւնը միայն պիտի տայ, կը շնորհակալ Վ. Գարպեցւոյ պատմութիւնը որ Վահանայ մարզպանն անուանուիլով կը վերջանայ, յաւելով (յարբող գարեբու պատմագիրներէ) չէ՛ր երես ալ՝ Վահանայ կեանքն իւր մարզպան եւ մահը, եւ կը վերջացնեն նոյն գլուխն՝ ինքերմէ գովաբանական հատուած մը (նշդ, եր. 296) յաւելով Վահանայ վրայ, առանց յիշատակելու տեղ մը՝ որ ոչինչ հատուածը Գարպեցւոյ չէ:

Ֆելքս Նեվ՝ որ թէ Լանկուայի եւ թէ Գապարաճեանի յիշեալ գործերն առջեւն ունի, ինչպէս յայտն է l'Arménie chrétienne 315 երեսէն, վստահելով Գապարաճեանի (անվստահելի) հաւատարմութեան վրայ, — որ ոչ միայն գրքին սկիզբն՝ այլ եւ Յառաջընթացն մէջ բովանդակ գործը Վ. Գարպեցւոյ կու տայ —, կը վերջացնեն Նիշէի պատմութեան վրայ խօսող իւր յօդուածն, յիշեալ (Գապարաճեանի ինքնագիր) հառուածը բառ առ բառ չանկերտով յառաջ բերելով, առանց համեմատելու Վ. Գարպեցւոյ հայերէն բնագրին եւ կամ գէթ գաղղիներէն աւազակական թարգմանութեան հետ: Այսպէս ֆելքս Նեվ նոյն հատուածն (Գապարաճեանի խօսքն՝ իրեն Վ. Գարպեցւոյ) ամենայն վստահութեամբ յառաջ կը բերէ յաւելով՝ «dit Lazare de Pharbe qui l'avait connu personnellement»:

— Որչափ զգուշութիւն եւ բանասիրական պետք է հեղինակներէ վկայութիւն յառաջ բերելու ժամանակ: Սակայն քանի՞ առաւել անպատկաններ կը մնան արդար քննադատութեան առջեւ այն հեղինակը՝ որ իրենց գրուածոց ընթացիկ մէջ չեն զեկուցանել թէ հոս կամ հոն թողոյցին այն ճամբան, զոր կանխաւ իմացուցած էին ընթերցողին:

Հ. Գ. Գ.

ՊԱՏՄԱՌԹԻՒՆ ՀԱՅ ԵՐԵՐԱԹԵՒՆԻ Ի ՍԿՂԻՆԵ ՄԻՆՉԵՐԻ ՄԵՐ ԺԱՊԱՆԱԿԵՐ

ԹԺ

ՍԿՂԵՐԻՔ ՊԱՏՄԱՌԹԵՒՆԻ ՀԱՅ ԵՐԵՐԱԹԵՒՆԻ

(Հարաւստիան)

Ինքհանրապէս լրագրութեան եւ լրագրութեան պատմութեան վրայ խօսելէն ետեւ՝ տակաւին ի բաժանումն նիւթոյն չլինակողսած՝ աւելորդ չէ հայեցուած մ'արձակել նախնի աշխատութիւնէն՝ որ մեր այս գործոյն ժամանակ աչաց առջեւ էին: Ինչպէս յառաջագոյն ըսինք, սակաւ ինչ օգուտ տեսնոյք ասոնցմէ, սակայն պարտք մը կայ յիշատակելու թէ վասն վայելչութեան՝ որ կը պահանջուի հետեւորդէ մ'առ նախորդն, եւ թէ վասն զի յընթացս պատմութեան աստ անդ պիտի յիշատակենք զանոնք. եւ որովհետեւ հարկ է պատմութեան ընթացքին մէջ երկրորդական խոտորմանքն ըստ կարի խորշլ, պետք ենք հոս ընթերցողին առջեւ դնել միասին աղբիւրներն՝ որոնց թերեւս մէջը պէտք կ'ունենայ մեր ձեռնարկութիւնը քննադատելու ժամանակ. եւ թէ վերջապէս՝ որովհետեւ կը կարծենք թէ կարելի չէ մեր լրագրութեան պատմութիւնն այնպէս լաւ սկսիլ, եթէ ոչ համառօտ պատմութեամբ մը՝ ի մէջ բերելով աղբեւրաց բաւանդակութիւնն: Բայց ասով չուզուիք ըսել՝ թէ առանց բացառութեան ամէն աղբիւրներն ալ հոս պիտի բովանդակենք. վասն զի կարելի է որ ըլլան այլ եւս աղբերք՝ անձնօթք մեզ:

Նախորդ աշխատութիւններն՝ որ մեզի կրնան աղբիւր ըլլալ, երկուքի կը բաժնուին. յընդհանուր եւ ի մասնաւոր: Առաջիններն են անոնք՝ որ ընդհանրապէս հայ մատենագրութեան պատմութիւնը գրած են, եւ ի մասնաւորի յիշատակած են ընդարձակ կամ համառօտիւ նաեւ հայ լրագրութեան պատմութիւնը: Իսկ վերջիններն են անոնք՝ որ մասնաւորապէս հայ լրագրութեան վրայ միայն կը ձառեն: Եզայանի է թէ ասոնք կարեւորագոյններն են:

Առաջիններէն ունինք առջեւինս՝

1. Պատմութեան Հայերէն Դպրոցն, Բ. Նոր Մատենագրութիւն, Հ. Գարեգ. Զ. Վեներտիկ, 1878: Ասոր մէջ (երես 468) ազգային մատենագրութեան հմուտ հեղինակն ընդարձակ (19 թուով) կը ձառէ այս գաղուտ հրատարակուած լրագրաց վրայ, ըստ բաականի ընդարձակ եւ ճիշդ տեղեկութիւններով: Այս աշխատասիրութեան մեծապէս օգուտնայնք:

¹ Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie, par Victor Langlois, Paris, 1869, Tome II, p. 367. Ասոր մէջ կը գտնուի նաեւ Վ. Գարպեցւոյ պատմութեան գաղղիներէն ամբողջական թարգմանութիւնն ի Հ. Սամուէլի (Գառնիսարեան) կնիքաբեան. (Վեներտիկի)